

Забезпечення прав людини в умовах надзвичайного чи воєнного стану: баланс між безпекою і свободами

Артем Чернієвський

*здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
спеціальність 081 «Право»,*

*ВНЗ «Університету економіки і права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: CherniievskiyAT@krok.edu.ua*

Наталія Степаненко

доктор філософії в галузі права,

*доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Університету економіки і права «КРОК», м. Київ, Україна,*

e-mail: nataliasv@krok.edu.ua,

ORCID: 0000-0001-6216-2206

Забезпечення основних прав і свобод особистості становить фундаментальну засаду функціонування демократичної держави, оскільки саме вони відображають значущість та гідність кожної людини. Ця засада набуває виняткового значення в умовах збройного конфлікту, коли надзвичайні обставини можуть спричинити реальну небезпеку для життя, прав і свобод цивільного населення. Для України, яка прагне стати невід'ємною частиною європейської спільноти, гарантування прав людини виступає не лише формальним зобов'язанням, а й глибоким етичним та правовим обов'язком державних інституцій перед кожним громадянином.

Правова основа охорони прав особи в Україні формується з Основного Закону держави та ратифікованих міжнародних угод. Згідно зі статтею 64 Конституції України, в умовах воєнного чи надзвичайного стану допускається запровадження певних обмежень прав і свобод, проте такі обмеження не повинні порушувати базові права, зокрема право на життя, заборону катувань, право на справедливий судовий розгляд тощо [5]. Це положення чітко наголошує, що навіть за найважчих умов, коли держава зазнає серйозної загрози, основоположні права людини, які визначають саму сутність людської гідності, залишаються непорушними.

Серед ключових законодавчих актів, що регулюють важливі аспекти охорони прав особи під час воєнного стану, важливе місце посідає Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Цей нормативно-правовий акт встановлює чіткий механізм запровадження, зміст та правові наслідки воєнного стану, а також визначає відповідальність державних органів щодо забезпечення прав і свобод громадян навіть у складних умовах його дії [9]. Попри те, що законодавство допускає певні обмеження окремих прав, воно водночас наголошує на безумовній необхідності дотримання фундаментальних прав людини, що демонструє важливу рівновагу між національною безпекою та громадянськими свободами.

Окрім цього, надзвичайно важливу роль у гарантуванні прав особи під час воєнного стану відіграють міжнародні правові акти. До них належать Загальна декларація прав людини [2], Міжнародний пакт про громадянські та політичні

права [8], Європейська конвенція з прав людини [3] та інші документи, що встановлюють міжнародні стандарти державних зобов'язань щодо забезпечення прав людини за будь-яких обставин.

Будучи відповідальним учасником ООН та Ради Європи, Україна усвідомлює свій обов'язок виконувати норми міжнародного права та забезпечувати їхнє ефективне впровадження у внутрішнє законодавство. Це свідчить про те, що навіть за найскладніших обставин держава прагне функціонувати відповідно до міжнародних зобов'язань, сумлінно реалізуючи свої обов'язки перед глобальною спільнотою та власними громадянами, як справедливо підкреслюють О.М. Кононець та Д.М. Коберник [4, с. 128].

У контексті збройного конфлікту на сході України та окупації Криму російською федерацією, а згодом і повномасштабного вторгнення, питання забезпечення прав людини набули особливої актуальності. Спостережні місії Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи постійно документують численні випадки порушень прав людини в районах активних бойових дій [1]. Ці порушення охоплюють широкий спектр прав – від права людини на особисту свободу до права на безпечне середовище та належні умови життя.

Права цивільного населення в районах бойових дій часто порушуються: фіксуються випадки незаконних затримань, зникнень безвісти, катувань та жорстокого поводження з цивільними особами. Спостережні місії повідомляють про численні порушення прав людини з боку сторін конфлікту. Особливої уваги потребує забезпечення права на справедливий судовий розгляд, оскільки діяльність військових судів не завжди відповідає встановленим правовим стандартам і процедурам, що може призводити до порушення фундаментальних прав людини. Важливо наголосити, що всі заходи держави повинні ґрунтуватися на принципах законності, прозорості та підзвітності з метою запобігання можливим зловживанням і забезпечення справедливості.

Важливим також є питання свободи вираження поглядів та права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. В умовах інформаційного протистояння держава повинна забезпечувати громадянам доступ до достовірної інформації, гарантувати безпеку журналістів та протидіяти поширенню дезінформації відповідно до постанови «Про Заяву Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану» [9].

Медіа повинні мати реальну можливість професійно функціонувати без необґрунтованих побоювань переслідувань, а населення – отримувати доступ до різноманітних незалежних інформаційних джерел для формування власного об'єктивного бачення. Послідовна підтримка незалежних медіа є ключовою для збереження плюралізму думок та забезпечення відкритого суспільного діалогу в демократичному суспільстві.

Як зазначає Н.П. Костюк, попри складні умови воєнного стану, Україна продовжує дотримуватися європейських стандартів захисту прав людини та вдосконалювати національне законодавство відповідно до вимог Європейського

Союзу. Верховна Рада України ухвалює законодавчі акти, спрямовані на врегулювання ключових сфер суспільного життя в умовах війни, зокрема законопроекти щодо діяльності Конституційного Суду України, конституційної процедури, прав національних спільнот, а також закони у сфері антикорупційної політики та фінансового моніторингу. Водночас російська федерація 16 вересня 2022 року припинила участь у Європейській конвенції з прав людини у зв'язку із систематичними порушеннями міжнародних правових норм. Воєнний стан не може бути підставою для ігнорування основоположних прав людини, а українська держава демонструє прагнення оперативно реагувати на потреби суспільства шляхом удосконалення законодавства відповідно до міжнародних стандартів і зобов'язань України [6, с. 209].

Як наголошують К. Лісова та О. Чернецька, Україна на міжнародному рівні посилює співпрацю з Міжнародним кримінальним судом, бере участь у міжнародних ініціативах щодо створення спеціального трибуналу для розслідування злочину агресії, а також долучається до міжнародних коаліцій, спрямованих на притягнення до відповідальності осіб, винних у порушеннях міжнародного права та прав людини [7, с. 12].

Отже, забезпечення прав людини в умовах воєнного стану потребує від держави дотримання балансу між національною безпекою та збереженням основоположних свобод. Україна, навіть у період повномасштабної війни, демонструє послідовність у дотриманні конституційних принципів та міжнародних зобов'язань, адаптуючи законодавство до європейських стандартів і здійснюючи судову та антикорупційну реформи. Активна співпраця з міжнародними правозахисними організаціями, документування порушень на тимчасово окупованих територіях та підтримка створення спеціальних трибуналів свідчать про послідовну позицію держави щодо утвердження принципу верховенства права. Водночас важливим залишається контроль за дотриманням права на справедливий суд, захист свободи слова, забезпечення прозорості діяльності державних органів та запобігання можливим зловживанням задля збереження демократичних цінностей навіть у складних умовах.

Ключові слова: права людини, надзвичайний чи воєнний стан, демократична держава.

Список використаних джерел

1. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 1 вересня – 30 листопада 2024 року. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20OHCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Кононець О. М., Коберник Д. Б. Захист прав людини в Україні під час воєнного стану. Права людини в період збройних конфліктів. 2024. С. 123–130. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/>

server/api/core/bitstreams/0a916514-e9fa-4f5d-b457-2a603c9a0aec/content#page=192

5. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Костюк Н. П. Проблеми реалізації прав людини в умовах воєнного стану і відповідність їх до законодавства ЄС. Нове українське право. 2022. № 1. С. 205–210. URL: <http://www.newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/377/333>

7. Лісова К., Чернецька О. Забезпечення балансу між безпекою та правами людини в умовах війни: дотримання стандартів ЄС в Україні. «Україна на шляху інтеграції до Європейського Союзу: здобутки, виклики та перспективи». Матеріали круглого столу 8 травня 2025 р. Ірпінь. С. 10–15. URL: <https://surli.cc/kuhtml>

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

9. Про Заяву Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 14 квіт. 2022 р. № 2190-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2190-IX#Text>

10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>